

тридцятиденного перебування в Університетському шпиталі в Сиракуз (Сірак'юс), помер [1; 2; 4]. У вечорі 14 грудня відправлено першу панахиду в каплиці погребника, на другий день заупокійну литію в «присутності значної кількості українців обох віровизнань» і в той же вечір тіло покійного відвезли до церкви св. Луки. У цій церкві ввечері 17 грудня під час Божественної літургії, за переповненої церкви молящимися, розпочався чин священницького відспівування. По скінченні врочистої похоронної відправи священники виголосили прощальне слово. Довгою і сумною чергою проходили люди повз домовину й прощали свого колишнього пастиря. Його поховали 18 грудня на Українському православному цвинтарі у Баунд Бруку. Згідно з заповітом, із великим сумом і жалем, горем прибита, осиротіла, самотня дружина Зінаїда поклала в труну «дрібку землі зі святої, для нього, Канівської гори» [1; 4; 5]. У 1974 р. із нагоди річниці смерті вірного і заслуженого пастиря Української православної церкви в США, о. Олексія Потульницького, Василь Гарбер (*сокурсник о. Олексія по Подільській духовній семінарії – авт.*), писав, що в друзів, приятелів і численних парафіян «відчуття втрати не змаліло, а набрало глибшого змісту і постать нашого друга, шкільного товариша, останнього з могіканів славної Подільської духовної семінарії о. Олексія тепер, з віддалі часу, ясніше й об'єктивніше вияскравлюється» [3].

Життєві шляхи, багатогранна й чимала духовна спадщина та церковно-релігійна діяльність подолянина о. Олексія Потульницького, ще чекають своїх дослідників.

Джерела та література:

1. Бл. п. о. Олексій Потульницький [некролог]. *Свобода* (Нью-Йорк). 1973. Ч. 234. 22 грудня. С. 3.
2. Власовський Іван. УПЦ на українських землях в часі другої світової війни. URL: <http://www.anti-raskol.ru/pages/588/>
3. Гарба Василь [Гарбер Василь]. Пам'яті протопресвітера о. Олексія Потульницького. *Свобода* (Нью-Йорк). 1974. Ч. 222. 7 грудня. С. 2.
4. Гарба Василь [Гарбер Василь]. Пам'яті протопресвітера о. Олексія Потульницького. *Свобода* (Нью-Йорк). 1974. Ч. 223. 10 грудня. С. 2.
5. Олексій (Потульницький). *Вікіпедія*. URL: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Олексій_\(Потульницький\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Олексій_(Потульницький))
6. Приходченко Вадим. Митрополит Феофіл Булдовський – організатор УАПЦ на Слобідській Україні. URL: <http://uaoc.org.ua/ua/news/?newsId=8152010-11-12>
7. Трембіцький А. М., Іваневич Л. А. Протопресвітер Української православної церкви подолянин Олексій Потульницький: повернення із забуття. *Стародавній Межзбіжж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межзбіжж» – 2'2014)*. Хмельницький: ІРД, 2014. С. 271–279.

УДК 94(477.82):35.071.5

Карпюк Аліна (м. Луцьк),
Карпюк Василь (м. Луцьк)

РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ ЦЕНТРІВ ВОЛИНИ У СЕРЕДИНІ XIV–XVI СТ.

Історія регіону кінця XIII – середини XIV ст. у писемних джерелах висвітлена дуже скупо. Це посилює позиції археологічних джерел у формуванні джерельної бази дослідження історії Волині литовського періоду. Для розвитку територіальної структури та адміністративних центрів Волині цього періоду характерне тривале збереження традицій давньоруського періоду, хоча, з середини XV ст. відбувається інкорпорація регіону у політичну структуру Великого князівства Литовського і втрата ним залишків самостійності [21, с. 61]. Включення у XIV ст. Східного Поділля (колишньої Болохівщини) до складу Волинської землі призвело до територіального зростання останньої вже у межах Великого князівства Литовського.

Волинська земля остаточно стала литовською провінцією після смерті Свидригайла у 1452 р. [16, с. 12], тобто фактично до цього часу зберігалась місцева державність. У 1566 р. у ході адміністративної реформи було утворене Волинське воєводство [11, с. 13]. Воно охоплювало територію нинішньої Волинської та Рівненської областей без їх північних частин, які належали Великому князівству Литовському, а також північну частину Хмельницької і Тернопільської областей, південно-західну частину Житомирської області. Волинське воєводство складалось з повітів – Луцького, Володимирського, Кременецького. Повіт являв собою округ, підпорядкований гродському (старостинському) судові, на Волині – ще земському судові [11, с. 18]. У межах воєводства існували також князівські волості, які не були включені до повітової системи [16, с. 13].

Особливістю Волині як історико-географічного регіону середини XIV – XVI ст. був її поділ між Великим князівством Литовським і Короною. Ще у XIV ст. практично всі західні (Холмське князівство), південно-західні (Белзьке князівство) та північно-західні (Ратенське князівство) окраїни Волинської землі були включені до складу Польщі. Литовськими залишались тільки центральні частини землі та її східні окраїни.

З середини XIV ст., на відміну від давньоруського періоду, у територіальній структурі Волинської землі починають фіксуватись рубежі. В угоді литовсько-руських князів з королем польським та мазовецькими князями 1352 р. перераховані Львівська, Володимирська, Луцька, Белзька, Холмська, Берестейські землі, які знаходились у сфері політичних інтересів князів [4, с. 30–32]. Важливим моментом угоди було те, що князі зобов'язувались тримати землі «ісполна», тобто, у повному обсязі, з врахуванням конкретних рубежів. В угоді Любарта Гедиміновича з Казимиром Великим від 1366 р., Волинська земля вже ділилась шляхом проведення рубежу по конкретних орієнтирах, зокрема, річках та селах [4, с. 38]. На думку С. Д. Панишка, аналіз писемного джерела про таке «бережливе» ставлення до землі вказує на високий ступінь її феодалізації [21, с. 61]. Подібні розмежування дозволяють реконструювати розміри окремих володінь.

Як межові знаки, у писемних джерелах часто згадуються штучно створені копці, межові мітки [1, с. 47–51, 96]. У грамоті «Князь Любарт Гедимінович дарує села соборній церкві Іоанна Богослова в Луцьку» від 8 грудня 1322 р. вже існуючі на той час кургани використані як межові знаки села Теремно [4, с. 20]. На жаль, ці кургани до нашого часу не збереглися, тому їх не можна використати як свідчення для перевірки автентичності даної грамоти археологічними джерелами.

За документами XVI–XVII ст. відомо, що інколи межовим знаком між угіддями землевласників слугувало закопане кам'яне жорно. Розвал кам'яного жорна та фрагменти кераміки XVI ст. знайдені неподалік Шеполя у с. Заболотці Луцького р-ну Волинської обл. [7, с. 27]. Це один з небагатьох прикладів, коли межовий знак був археологічно зафіксований.

На рубежі XIV–XV ст., за Вітовта, фактичною південною столицею Великого князівства Литовського став Луцьк – «Лучеськ Великий на Стиру». Ця назва підтверджує його провідну роль в економічному, торгівельному та політичному житті регіону. Луцьк став «великим» не тому, що отримав магдебурське право, а тому, що був адміністративним центром всієї Волині.

Одним із символів відносної незалежності та певної самостійності Волинської землі у XIV ст. є денарії князя Любарта. Знахідки монет із зображеннями т. зв. «волинського» рівнораменного чотириконечного хреста (на реверсі) і крокуючого лева з повернутою назад головою (на аверсі) відомі у південних та центральних районах Волинської області, а також у південних районах Рівненської області. Початок карбування монет у Луцьку відноситься до кінця 50-х–60-х рр. XIV ст., майже одночасно з початком монетної справи у Львові, Києві, Вільно, Новгород-Сіверському, Смотричі і Полоцьку [27, с. 187]. Карбування монет Любартом у Луцьку свідчить про збереження Волинню власного атрибуту державності у цей період, що вказує на провідну роль регіону.

На адміністративну структуру регіону загалом, а також роль окремих міст, як адміністративних центрів, вплинуло монгольське вторгнення. Зауважимо, що з XII ст. у поліській зоні Волині прослідковується активізація містоутворення. Цей процес, пов'язаний із феодалізацією Полісся продовжився і у наступні століття. Археологічні джерела

підтверджують, що не всі міста на Волині були зруйновані татаро-монголами. Після відходу ординців розпочалась активна відбудова зруйнованих міст та спорудження нових. Зокрема, у володіннях Володимира Васильковича, багато городів побудував будівничий Олекса.

Один з цих городів досліджувався у сучасному м. Камені-Каширську. На прикладі літописного Каменя прослідковано швидке розростання невеликого поліського міста впродовж другої половини XIII – початку XIV ст. У другій половині XIII ст. навколо його дитинця був споруджений вал, а на початку XIV ст. тут була проведена підсіпка, яка надала городищу у сучасному Камені-Каширському вигляду стіжка [22, с. 19]. При цьому відсутні археологічні свідчення татарських погромів міста впродовж другої половини XIII ст. Розвиток кам'яного будівництва саме у поліській частині Волині у післямонгольський період підтверджує посилену увагу князівської влади до цього регіону [2, с. 412].

На прикладі Дорогобужу та Пересопниці можна прослідкувати як втрата містом ролі князівської столиці позначилась на його вигляді. Після татарського вторгнення ці населені пункти продовжували існувати, але, очевидно, втратили міський характер. На основі аналізу археологічних джерел встановлено, що після нашествия Батия впродовж XIV–XV ст. відбувається зворотний процес розпаду єдиного міського організму Пересопниці на окремі поселення, що завершується у XVI–XVII ст. На території колись великого столичного міста формуються три різні містечка: Пересопниця з монастирем Різдва Богородиці (ліквідований 1630 р.), Жуків та Білів [31, с. 27]. Підтвердженням втрати міського характеру є відсутність згадок про ці міста в угоді 1366 р., де перераховані практично всі найбільші адміністративні пункти регіону. У XIV ст. торговий шлях із Києва у Володимир вже проходив через сусідні населені пункти Жуків біля Пересопниці, Горбаків поблизу Дорогобужу.

Яскраву картину зростання невеликого волинського міста впродовж XIV–XVI ст. бачимо на прикладі Острога, який став центром володінь князів Острозьких. Це засвідчують археологічні джерела, здобуті під час досліджень на ділянці між ринковою площею та Луцькою брамою. Тут найкраще представлені шари XIV ст. [25, с. 116].

Для населення середньовічних волинських міст характерна поліетнічність. Унаслідок розпаду Золотої Орди, що наступив після перемог Ольгерда, на волинські землі проникали численні мешканці золотоординських міст. Характерною рисою складу населення середньовічного Острога було проживання тут значної татарської громади, утворення якої відноситься до періоду князювання Вітовта. В Острозі була «Татарська вулиця», заселена полоненими татарами [3, с. 228]. Татарська брама Острога збереглась до нашого часу. Є відомості також про те, що князь Федір Любартович запрошував вірменських воїнів до Лучеська із м. Солхат у Криму [18, с. 49]. Свідченням перебування вірмен у Луцьку є церква св. Стефана. За писемними джерелами з XIII ст. у Луцьку відома вірменська, а з кінця XIV ст. єврейська, караїмська, кримотатарська торгово-ремісничі общини [19, с. 15].

У литовський період міста поступово втрачають роль адміністративних центрів. Їх місце займають державні замки. Такі висновки зроблені з урахуванням, насамперед, археологічних джерел, у тому числі у порівнянні їх з тими, що окреслюють розвиток поселенської структури регіону у давньоруський період. Розмежування ролі замку і міста, яке жило за магдебурським правом, підтверджує еволюцію адміністративно-територіальної структури, яка також європеїзувалася.

Розбудова системи державних замків, до яких відносимо земельні (Луцький), повітові (Володимирський, Кременецький, Виживський), старостинські (Ратенський, Любомльський, Виживський), ілюструє еволюцію адміністративної структури Волині. На прикладі декількох з них бачимо, що в організації управління територією вони прийшли на зміну давньоруським містам.

Луцький замок на сьогодні, напевно, можна віднести до найбільш досліджених. Процес будівництва замку ілюструє його роль на підвладній території. Періоди активізації будівництва відображають етапи посилення адміністративної ролі замку або збільшення розмірів підвладної території. Археологічні джерела підтверджують, що в означений період перебудова старих об'єктів проходила також у відповідності із змінами тогочасного волинського суспільства. Наприклад, це реконструкція та прибудова будинку суду до церкви Іоана Богослова у XVI ст. Будинок Судової канцелярії був збудований на залишках палацу [15,

с. 151]. У прибудованій до собору будівлі відбувалися судові засідання, тобто церква була не лише державним і релігійним, але і громадським центром. У Луцькому замку також функціонував Луцький Трибунал, створений у 1578 р. вищий апеляційний судовий орган для Волинського, Подільського та Київського воєводств. Його існування підтверджує значну роль замку у житті Великого князівства Литовського, а пізніше Речі Посполитої.

Після смерті Свидригайла у 1452 р. завершується період існування замку як резиденції князівського двору. Відповідно, тут припиняється і нове оборонне будівництво. Археологічні джерела вказують, що основна увага луцьких старост з цього часу зосереджується на укріпленні Окольного або Нижнього замку, як важливої частини Луцька.

Мурований Луцький замок будувався у литовській частині Волині у той період, коли її західна, північно-західна та південно-західна частини поступово увійшли до Польщі. Там також велось монументальне оборонне будівництво, прикладом якого був замок у Володимирі, який короткий час, упродовж 1366–1370 рр. перебував під владою Польщі. Історія Володимирського замку описана у «Хроніці» Яна із Чарнкова. З цього нарративного джерела відомо, що король Казимир збудував новий мурований замок не на місці старого дерев'яного замку, а поряд з ним. Спорудження мурованого замку фінансувалось із королівської скарбниці [17, с. 95]. У 1370 р., по смерті Казимира, Любарт повернув собі Володимир і розібрав новий мурований замок. Існування мурованого замку Казимира Великого у Володимирі підтверджується археологічними джерелами. Більше того, короткий період його існування, тобто, відсутність пізніших перебудов, робить цю пам'ятку еталонною при вивченні оборонного будівництва у регіоні у XIV ст.

Потужною фортецею був Кременецький замок, який розташований на Замковій горі (гора Бона). О. П. Раппопорт вважав, що кам'яний замок був збудований у середині або другій половині XIV ст. [26, с. 139]. Протягом 1973–1975 рр. розкопки проводила Є. М. Пламеницька, проте ці матеріали залишаються неопублікованими. Результатами археологічних досліджень ДП ОАСУ «Подільська археологія» у 2009 р. було виявлення на території Кременецького замку городища давньоруського часу [30, с. 194]. На основі камеральної обробки понад 2000 фрагментів вінець керамічних посудин литовсько-польського періоду з розкопок Є. М. Пламеницької, було виділено два хронологічні періоди функціонування Кременецького замку: 1) XV – початок XVI ст., 2) XVI – перша половина XVII ст. [33].

Еволюцію територіальної структури регіону у взаємозв'язку зі зміною управлінських функцій між містом і замком можна прослідкувати на прикладі Ратенського князівства. За договором 1366 р. ці землі відійшли до Польщі, що спричинило утворення Ратенського або Поліського клину. Цю коронну територію, яка врізалась в землі Великого князівства Литовського, литовці неодноразово пробували повернути. Наприклад, за свідченнями М. Стрийковського, у 1431 р. литовські загони здобули польський замок Ратно, спаливши його [29, с. 674]. Така велика військова активність у цьому районі спричиняла особливу увагу до укріпленості міста та його замку. Для вивчення територіальної структури цього регіону використовують описи Ратенського староства 1500–1512 рр., які опублікував М. С. Грушевський наприкінці XIX ст. [5]. Вчений зауважив, що хоч цей документ і описує події початку XVI ст., але тут простежуємо багато архаїчних рис побуту і культури попереднього періоду. На момент опису староство, окрім Ратенської, включало і Ветлівську територію [5, с. 22].

Ретроспективно для вирішення проблеми належності земель Ратенського клину використовується попис 1546 р. [1]. Хоч у ньому описано події більше як через століття після приєднання Ратенської землі до Польщі, проте тут окреслені межі цих володінь, згадується князь Сангушко [1, с. 55–57, 73].

Ратенське городище, яке спочатку було дитинцем міста, а згодом стало феодальним замком у повній мірі відображає долю земель Ратенського клину. У 1950–1960-х рр. городище обстежував П. О. Раппопорт [20]. Дослідник припустив, що на городищі була башта, яка могла бути збудована у XIV ст. [26, с. 141]. П. О. Раппопорт зазначав, що хоч Ратно і згадується у писемних джерелах лише з XIV ст., проте, на основі археологічних джерел, заснування поселення тут можна віднести до XII ст., а можливо і до XI ст. [26, с. 31]. Про існування

городища вже у ранньослов'янський час на основі проведених археологічних досліджень зробили висновок О. Є. Златогорський та Д. Г. Дем'янчук. Окрім ліпної та кружальної кераміки VIII–IX ст. тут було виявлено також фрагменти кераміки XII ст., XIV ст., XVI–XVIII ст. [8, с. 24].

У XIV–XV ст. городище виступало як приватний замок князів Сангушків [32, с. 292–293]. У першій половині XV ст. воно набуло вигляду укріплень типу «*motte and bailey*» [23]. Городище пов'язане з існуванням Ратенського князівства та становленням князівського роду Сангушків. Особливістю Ратенського замку князів Сангушків була його належність спочатку до державних, а потім до приватних. В XVI – першій половині XVII ст. Ратне знову стало державним (королівським) містом і виконувало роль центру управління староством, тут розміщувалась резиденція місцевих старост – замок [28, с. 235].

Систему адміністративного управління Волині ілюструють залишки старостинського палацу на Любомльському городищі. Дитинець останнього є природним підвищенням на перешийку мису та розміщується у південно-східній частині давньоруського Любомля. Отримані у ході археологічних досліджень міста матеріали, датуються пізньосередньовічним періодом, а найраніші з них XIII ст. [9]. У старостинському палаці після позбавлення гетьманства виконував нові посадові обов'язки І. Виговський [24].

Найчисленнішу категорію населених місць тогочасної Волині складали села. Вони часто згадуються у писемних джерелах. Зокрема, під 1450 р. згадується с. Сирники, під 1526 р. – Підгайці, під 1545 р. – с. Баїв, Боратин, Забороль, Лище, 1570 р. – с. Романів, 1577 р. – с. Ратнів [10, с. 414–455], 1585 р. – с. Боровичі тощо. Нині культурний шар середньовічного періоду у цих населених пунктах досить слабкий і поширюється тільки на частині їх території. Зазвичай села не мали оборонних укріплень.

Відомі випадки, що у селі все ж розміщувався замок, так як, наприклад, у с. Боровичі Камінь-Каширського району Волинської області, власником якого був князь Стефан Четвертинський, член Луцького Хрестовоздвиженського братства. Тут археологічно досліджене пізньосередньовічне городище, яке являє собою штучно насипану земляну площадку. На її поверхні було зібрано археологічний матеріал, який датується XVII–XVIII ст. [14, с. 152–153]. Ю. М. Мазурик та О. Є. Златогорський вказали на розміщення замку у Боровичах над річкою та біля мосту, як пункту, що контролював як сухопутний, так і річковий рух [14, с. 153].

Двошарове поселення давньоруського періоду XI–XII ст. та пізньосередньовічного часу XVI–XVII ст. розташоване у центральній частині с. Старий Чорторійськ Маневицького р-ну Волинської обл. [6, с. 453]. Городища пізньосередньовічного періоду досліджені також в смт. Рожище [13] та у с. Нова Вишва [12].

Таким чином, археологічні джерела відображають та ілюструють зміни територіальної структури та адміністративних центрів Волині. Роль адміністративних центрів перебирають на себе волинські державні замки (земельні, повітові, старостинські) на противагу давньоруському періоду, коли основу поселенської структури становили міста. Чим більшою була підвладна територія, тим більшим був замок. Головним адміністративним центром Волині стає «Лучеськ Великий на Стиру», що підтверджується активізацією будівництва Луцького замку. Величиною також виділявся мурований замок Казимира Великого у Володимирі, який, внаслідок нетривалого періоду існування може стати еталонною пам'яткою у вивченні тогочасного оборонного будівництва. Поселенську структуру регіону доповнювали приватновласницькі замки та сільські поселення.

Джерела та література

1. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. Вильна: Печатня Губернского правления, 1867. 409 с.
2. Археологія Української РСР. Т. 3. Ранньослов'янський та давньоруський періоди. Киев: Наукова думка, 1975. 502 с.

3. Герасименко О. Міжетнічні процеси у містах Волині XVI–XVIII століть. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне: РДГУ, 2011. Вип. 22. С. 228–230.
4. Грамоти XIV ст. / упорядк., вст. ст., ком. і слов.-показ. М. М. Пешак. Київ: Наукова думка, 1974. 251 с.
5. Грушевський М. Описи Ратенського староства 1500–1512 рр. *Записки товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. народу*. Львів: Накладом Т-ва імені Шевченка. 1898. Т. 26. Кн. 6. С. 1–40.
6. Златогорський О. Є. Дослідження 2011 р. на території Волинської та Рівненської областей. *Materialy i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*. Rzeszów, 2012. Tom XXXIII. С. 449–468.
7. Златогорський О. Є., Баяк В. Г., Вашета М. П. Археологічні дослідження пам'яток козацької доби на Волині. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*: збірник наукових праць. / О. М. Титова (відп. ред.), С. О. Біляева, Л. І. Виногородська [та ін.] ; Наук.-досл. центр «Часи козацькі», Укр. тов-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Історико-культ. ас-ція «Україна-Туреччина». Київ, 2013. Вип. 22. Ч. I. С. 23–33.
8. Златогорський О., Дем'янчук Д. Розвідки на городищі у селищі Ратне. *Середньовічні міста Полісся*: тези доповідей Міжнародної наукової археологічної конференції. Київ–Олевськ, 2011. С. 24.
9. Златогорський О. Є., Панишко С. Д. Дослідження давньоруського Любомля. *Археологічні дослідження в Україні 2008 р.* Київ : ІА НАН України, 2009. С. 67–69.
10. Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. Волинська область / голов. редкол. П. Т. Тронько; обл. редкол. І. С. Клімаш (голова) та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. 746 с.
11. Крикун М. Воеводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях: статті і матеріали. Львів: Поліграфічний центр видавництва Львівської Політехніки, 2012. 702 с.
12. Мазурик Ю. М. Городище доби пізнього середньовіччя в с. Нова Вижда на Волині. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*: збірник наукових статей. Київ, 2006. Вип. 15. С. 183–186.
13. Мазурик Ю. М. Городище пізнього середньовіччя в смт. Рожище на Волині. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*: збірник наукових праць. Вип. 16. Київ, 2007. С. 16–20.
14. Мазурик Ю. М., Златогорський О. Є. З історії с. Боровичі Маневичького району. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина*: матеріали XIII Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції / упоряд. Г. Бондаренко, упоряд. А. Силюк, уклад. П. Хомич. Луцьк: Волинське обласне товариство краєзнавців, 2004. С. 152–156.
15. Малевская М. В. Архитектурно-археологические исследования на территории Верхнего Замка в Луцке. *Старий Луцьк*: науково-інформаційний збірник. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. Вип. II. С. 134–163.
16. Михайлюк О., Кічий І. Історія Луцька. Львів: Світ, 1991. 192 с.
17. Мицик Ю. Відомості про Україну XIV ст. в Хроніці Яна з Чарнкова. *Магістеріум*. 2004. Вип. 17: Історичні студії. С. 92–97.
18. Мицько І. Князь Любарт та його родина. *Старий Луцьк*: науково-інформаційний збірник. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. Вип. II. С. 43–52.
19. Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд експедицій (звіти археологічних експедицій про розкопки та розвідки на території України). 1989/159. ф. е. 23610. Сайчук Б. Т. Отчет о проведении спасательных археологических работ в Старом городе Луцка Волинской обл. Луцк, 1990, 19 арк.
20. Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд експедицій (звіти археологічних експедицій про розкопки та розвідки на території України). 1960/20. ф. е. 3478-3480. Раппопорт П. А. Работа на территории Украинской ССР по изучению крепостей в 1960 г. 41 арк., 54 фото.

21. Панишко С. Д. Адміністративно-територіальна структура Волині литовського періоду. *Старий Луцьк*: науково-інформаційний збірник. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. Вип. IV. С. 61–68.
22. Панишко С. Д. Археологічні дослідження давньоруського Каменя. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський в історії Волині та України*: науковий збірник. Матеріали XX Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 15-й річниці Незалежності України, 810-й річниці першої писемної згадки м. Каменя-Каширського та 100-й річниці від дня народження українського літературознавця Євгена Шабліовського. Луцьк, 2006. Вип. 20. С. 14–19.
23. Панишко С. Д. Укріплення типу «motte and bailey» у смт. Ратне. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України і Волині*. Луцьк, 2012. Вип. 42. С. 24–27.
24. Панишко С., Остап'юк О. Дослідження ранньосередньовічного Любомля. *Zamoszko-Wolynskie zeszyty muzeane : Zamoszko-Wolynskie зошити*. Zamosz, 2004. Т. II. С. 255–262.
25. Прищепа Б. Археологічні дослідження Острога доби князів Острозьких. *Археологія*. 2016. № 2. С. 110–118.
26. Раппопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. *Материалы и исследования по археологии СССР*. Ленинград: Издательство «Наука», 1967. № 140. 220 с.
27. Савицький В. Денарії Любарта-Дмитрія (1340–1384). *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів, 2009. Вип. 12. С. 182–187.
28. Сидорук Т. Ратне в XVI – першій половині XVII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина*: матеріали XIII Волинської наук. іст.-краєзн. конф. Луцьк, 2004. С. 234–238.
29. Стрийковський М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси. Львів: Дослідно-видавничий центр Наукового товариства імені Шевченка, 2011. Історичні джерела. Т. 10. 1074 с.
30. Строць Л. Археологічні дослідження замків Тернопілля. *Волино-Подільські археологічні студії*. 2012. Вип. 3. С. 192–196.
31. Терський С. В. Археологія доби Галицько-Волинської держави. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 108 с.
32. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року : в 2-х. тт. Т. 2. Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1986. 578 с.
33. Чекурков В., Войтюк О. Археологічні джерела литовсько-польської доби за результатами розкопок Є. Пламеницької на території Кременецького замку в 1973–1975 рр. *Науковий вісник Національного музею історії України*: збірник наукових праць: у 2 частинах. Київ : Національний музей історії України, 2016. Вип. 1. Частина 1 / відп. ред. Б. К. Патриляк. С. 271–275.

УДК 1221-АК-КБ

Крішан Акаш (м. Київ)

КОМАНДИР «ЮРКО-КВАТИРЕНКО»: НА ЧОЛІ КУРЕНЯ-З'ЄДНАННЯ УПА-СХІД «ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ»

Вагомий відсоток з усіх відомих на сьогодні досліджень з історії УПА складають наукові розвідки про персоналії учасників визвольного руху 40-50-их рр. Наразі опубліковано поважну кількість наукових монографій та аматорських пошуків, побачили світ спогади про пережите ще живих учасників ОУН-УПА. Принагідно відзначимо, що неабиякий інтерес серед пошуковців викликають не лише персоналії вищих очільників повстанської армії та націоналістичного підпілля, але й особи менш значних, однак аж ніяк не менш важливих, борців за волю України.

У нашій статті буде зроблена спроба нарису діяльності в УПА ще одного її учасника, видатного повстанського командира «Кватиренка», котрий протягом 1943–1946 рр. виборював українську державність на Кореччині. Окрему увагу буде приділено також опису